

Людмила Вакарюк,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри публічного права

Чернівецького національного університету

імені Юрія Федьковича

УДК 34.01

Поняття та сутність правового режиму

Бурхливий розвиток суспільних відносин, реформи, що відбуваються в усіх сферах життя, об'єктивно супроводжуються зміною характеру правового регулювання суспільних відносин, що у свою чергу вимагає злагодженого функціонування публічних інститутів задля задоволення потреб суспільства. У зв'язку з цим, необхідне переосмислення як політики держави, так і державних програм стратегічного розвитку, в основі яких повинен функціонувати правовий режим, що відображає одну загальну мету – поєднання інтересів конкретної людини, суспільства та держави.

Проблемам правового режиму приділяли увагу відомі вчені як теорії права, так і галузевих наук, зокрема: С. С. Алексєєв, М. І. Байтін, Д. М. Бахрах, В. В. Белєвцева, В. М. Горшенєв, В. Б. Ісаков, А. М. Колодій, О. В. Малько, М. І. Матузov, В. Я. Настюк, С. П. Погребняк, П. М. Рабінович, О. С. Родіонов, І. С. Самощенко, О. Ф. Скакун, І. О. Соколова, Ю. О. Тихоміров, Є. О. Харитонов, Е. Ф. Шамсумова та інші вчені.

Метою статті є подальша теоретична розробка поняття та сутності

правового режиму, з'ясування його загальних та спеціальних ознак.

Правове регулювання є багатогранним явищем і доволі складним, а отже включає в себе, на відповідних стадіях: механізм правового регулювання (взаємодіючі між собою регулятивні явища: норми права, нормативно-правові акти, принципи, договори), механізм реалізації та механізм захисту [1], що наповнюються змістовно «своїми» правовими режимами. У правовому регулюванні суспільних відносин правовий режим виступає однією із його сторін, функціональною характеристикою правового регулювання, оскільки він, в процесі свого функціонування об'єднує в собі цілий блок правових явищ, пов'язаних однією метою і завданнями, серед яких: правові норми; метод правового регулювання, який відображений способами, прийомами, засобами правового регулювання; принципи правового регулювання; гарантії забезпечення прав, функції, об'єкт, предмет правового регулювання тощо. Для того, щоб вирішити завдання, що стоять перед відповідною галуззю права необхідно обрати той правовий режим, який буде сприяти ефективному використанню

правових засобів. При цьому правовий режим необхідно обирати оптимально до мети і завдань, до специфіки об'єкта і природи відносин, що підлягають правовій регламентації. Тому правовий режим завжди має систему заходів, яка використовується для досягнення поставленої мети [2, с. 47], і повинна бути сприятливою і корисною для суспільства і держави [3, с. 195].

Р. Ієрінг зауважував «...мета є творча сила всього права, ... немає правового положення, яке б не було зобов'язано своїм походженням якій-небудь меті [4]. У зв'язку з зазначеним, постає питання: в чому полягає мета правового режиму? Перш за все правовий режим сприяє забезпеченню у настанні бажаного ефекту, результату правового регулювання. Він дозволяє оптимально забезпечити умови для відповідних способів правового регулювання з метою реалізації прав і інтересів суб'єктів суспільних відносин. Характерним для правового режиму є те, що він поєднується з нормою правового регулювання і в залежності від її характеру набуває своєї визначеності, мети. Однак, на нашу думку, режим сприяє, а не визначає специфіки способів правового регулювання, оскільки на специфіку способів правового регулювання впливають інші юридичні явища, серед яких: характер відносин, що піддаються відповідній правовій регламентації, особливості правового статусу суб'єктів суспільних відносин, галузевих принципів правового регулювання, специфіка об'єкту, який піддається правовій регламентації тощо.

Правовий режим покликаний забезпечити ті умови, той клімат, який веде до ефективного правового регулювання. Адже, як ми знаємо, правове регулювання не завжди є ефективним. У зв'язку з цим, правовий режим може втілюватися у різних способах правового регулювання чи, відповідно, функціонувати у поєднанні відповідних способів. При цьому один із способів, який містить в

собі стимулюючі чи обмежуючі елементи, як правило, є визначальним, що задає характер правовому режиму і створює специфіку в регулюванні відповідної групи суспільних відносин. Як підкреслює С. С. Алексєєв, в кожному режимі - і це багато в чому визначає його специфіку, - один із способів, як правило, виступає в якості домінанти, що визначає всю його сутність [5, с. 373]. Як бачимо, вчений має на увазі визначення сутності, самого характеру режиму. Дійсно, переважаючий спосіб правового регулювання задає той клімат-контроль правовому режиму, завдяки якому і досягається як загальна мета правового регулювання, так і конкретна мета, відповідно до регламентації визначеної сфери суспільних відносин з приводу певних об'єктів права, з урахуванням специфіки правового статусу суб'єкта. Отже, необхідно розрізняти загальну, основну мету правового режиму і спеціальну мету, яка зумовлена низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників, серед яких можна виокремити: сферу права, характер об'єкта, правовий статус суб'єктів суспільних відносин, умови і характер в яких здійснюється людська діяльність.

З позицій праксеології «людська діяльність є цілеспрямованою поведінкою. Діяльність є воля, приведена в рух і трансформована в силу; прагнення до мети; осмислена реакція суб'єкта на роздратування і умови середовища; свідоме пристосування людини до стану Всесвіту, яка визначає його життя» [6, с. 14]. З цих позицій людська діяльність наповнена певними стратегіями, програмами, планами, засобами як теоретичної, так і практичної діяльності. При цьому в структуру людської діяльності включаються правові засоби, за допомогою яких досягаються правові цілі, вирішуються різноманітні правові ситуації і завдання в сфері правового регулювання. Саме в такому розумінні положення праксеології повинні бути застосовні до дослідження саме правового (юридичного

режиму) як діяльності з позицій інструментальної теорії права. Так, з метою координації дій державних органів, спрямованих на забезпечення захисту населення, територій та майна, функціонування єдиної державної системи цивільного захисту для подолання наслідків надзвичайної ситуації державного рівня соціального та воєнного характеру, яку спричинили загострення ситуації на деяких територіях України, загрози вчинення терористичних актів встановлюється режим надзвичайної ситуації і режим підвищеної готовності [7]. Вказане можна розглядати як дію - осмислену реакцію законодавця на загострення ситуації щодо загрози вчинення терористичних актів на відповідній території.

До прикладу, спеціальною метою виключних режимів в сфері публічного права є створення надійних правових бар'єрів і спеціальних організаційних заходів, запровадження яких було направлено на усунення загрози щодо безпеки особистості, суспільства і держави. Запровадження вищевказаних режимів в сфері публічного права є вимушеним заходом державних органів, об'єктивно обумовленим обставинами соціального і природно-техногенного характеру. Зміст виключних режимів в сфері публічного права визначається їх цільовим призначенням, характером і особливостями тієї діяльності окремих осіб, установ і організацій, яка є об'єктом режиму [8]. Як бачимо, спеціальною метою виключного режиму в сфері публічного права є захист прав і свобод громадян, забезпечення їх безпеки, взаємодії державних органів влади і управління з фізичними та юридичними особами у особливих, нестандартних, нетипових ситуаціях військового, соціального і природно-техногенного характеру, які реалізуються через діяльність держави, в особі її посадових осіб, при їх взаємодії з фізичними та юридичними особами, при реалізації ними своїх функціональних обов'язків. У вказаних ситуаціях застосовуються спе-

ціальні заходи, що здійснюються на відповідній території щодо конкретного об'єкта.

Коли ми ведемо мову про правовий режим та його елементи, то повинні зауважити, що вказане поняття є взаємопов'язаним з такими категоріями як правовий порядок, правовий стан, законність, правова політика. Причини вказаного кореняться, насамперед, у тих функціях, які виконує право, адже, як підкреслював О. І. Процевський, «через функцію права, через розуміння її сутності розкривається призначення самого права і напрямки його реалізації» [9, с. 232]. Встановлення правового режиму необхідно для настання певного соціального результату (ефекту або стану), до якого прагне законодавець, шляхом вибору найбільш оптимальних способів і засобів в якості мети його досягнення [10, с. 22-23].

Отже, правовий (юридичний) режим забезпечує відповідний клімат, за допомогою своїх важелів підсилює вплив і впливає на суб'єктів правового регулювання: їх свідомість і поведінку і, таким чином, сприяє забезпеченню і реалізації прав і інтересів суб'єктів суспільних відносин. Тому «правовий режим у більшій мірі характеризується не стільки спрямованістю правового регулювання (формальна ознака), скільки ступенем його сприятливості або несприятливості для інтересів різних суб'єктів права (матеріальна ознака)» [11, с. 16-29].

Правовий (юридичний) режим має нормативний характер. При цьому ми маємо на увазі нормативну властивість, як цінність права, і не зводимо її до системи норм. Значення цінності як нормативної властивості, на думку Л. І. Заморської, полягає в тому, що вона показує, на якому рівні потреб «працює» право та інші засоби правового впливу і на які пріоритети вони орієнтуються [12, с. 105]. Адже саме в нормативності виражається необхідність утвердження в суспільних відносинах нормативних начал, пов'язаних із за-

безпеченням впорядкованості суспільного життя, руху суспільства до свободи, згоди і компромісу в суспільному житті, захищеного статусу автономії особи, її прав і свободи поведінки [13, с. 29].

Правовому режиму не відповідає ніяка особлива стадія у процесі правового регулювання, він діє на всіх його стадіях, створюючи, сприяючи, забезпечуючи умови для ефективного забезпечення переходу від однієї стадії механізму правового регулювання до іншої. Звичайно, що таку ефективність механізму повинен забезпечити законодавець, адже право, як зазначав в свій час С. С. Алексєєв, є логічною системою [5, с. 281]. І саме в цій логічній системі норма права об'єднує різноманітні засоби у логічну систему, пов'язує їх в ту схему правового регулювання, яка повинна бути реалізована на практиці [14, с. 58]. Одним з таких поєднуючих засобів з нормою права є правовий режим. При цьому, як влучно зауважує Н. Д. Гетьманцева, норма права, будучи первинним елементом, провідником у механізмі правового регулювання «вбирає в себе результат правотворчої (правоутворюючої) діяльності, від якого залежить її якість, будучи елементом методу - концентрує в собі правовий режим галузі, що втілюється у відповідних способах правового регулювання» [1, с. 57-58].

Як правило, норма права відображає режим відповідної галузі. Тому у характері норми права, програмується відповідний режим, який проявляється у дозволах чи заборонах, у принципах, свого роду гарантіях. У зв'язку з цим, в більшій чи меншій мірі проявляються і відповідні структурні елементи норми права: гіпотеза, диспозиція чи санкція.

Правовий режим функціонує в сфері права і за допомогою права, його інструментів. В процесі здійснення діяльності щодо встановлення відповідного правового (юридичного) режиму беруть участь різні способи і засоби. Але, вся справа полягає у домінанті, що вкладається у зміст

самої діяльності, її мети і наслідків. Режим, у свою чергу, називається правовим, оскільки пов'язаний насамперед із правовим життям суспільства та відповідними юридичними важелями, механізмами, що визначають характер такого впливу, в основі якого, повторимось, є закладений, як правило, характер норми права.

Правовий (юридичний) режим виступає гарантом тієї політики, яку проголошує держава на певному етапі її історичного розвитку. Іншими словами - він її забезпечує. Хоча можливий і зворотній вплив. Проте ніяка ні політична, ні економічна чи соціальна система, ні правова політика в цілому не в змозі повноцінно і ефективно функціонувати без належного правового режиму. Оскільки непродуманий правовий (юридичний) режим, який приймається з недосконалою, і, як наслідок, з не функціонуючою нормативною базою веде до збоїв, до негативних наслідків у всіх сферах суспільного життя, конфліктів інтересів влади і суспільства. Тому наявність продуманого юридичного інструментарію, до якого входить правовий режим, повинен забезпечувати, ефективно впливати на розвиток відносин у всіх сферах суспільного життя. Правовий (юридичний) режим є проявом, а вірніше, реакцією держави в особі її органів і посадових осіб на характер як внутрішнього, так і зовнішнього (за межами держави) правового життя суспільства, на сприйняття ним потоку правової інформації щодо: сприйняття і визнання норм міжнародного права, міжнародних договорів, що укладаються Україною з іншими державами, прийняття різного роду законодавчих актів від державного до локального рівня, авторитету права, - а звідси - рівня правової культури, законності в державі, впливу релігії на правове життя суспільства, правового характеру побудови відносин і співробітництва з іншими державами тощо. Тому правовий режим - це завжди достатньо складний комплекс взаємозв'язків і взаємовідносин, за-

гальних, особистих і колективних інтересів [15, с. 9].

Говорячи про ознаки правового режиму, необхідно зазначити, що вони можуть поділятися на загальні і галузеві. До загальних ознак правового режиму можна віднести наступні: 1) правовий режим знаходить своє закріплення, як правило, на законодавчому рівні, що дає можливість суб'єктам суспільних відносин отримати певні уявлення про сторони правового режиму: як позитивні, так і негативні – у випадку настання відповідальності за його порушення; 2) правовий режим обумовлений законами суспільного розвитку, на які впливають економічні, соціальні, політичні фактори. Юридичний режим є об'єктивним продовженням правового режиму, який встановлюється і забезпечується на законодавчому рівні і обумовлюється інтересами держави, в основі правової політики якої повинні бути відображені і забезпечені права, свободи і інтереси людини, як найвищої соціальної цінності; 3) є динамічним явищем; 4) характеризується раціональністю, оскільки режим відображає і забезпечує відповідний порядок як в державі, в суспільстві в цілому, так і в різних організаційно-правових формах господарювання зокрема; 4) функціонує відповідно до визначеної мети і завдань, що відображають важливі моменти організації правового життя суспільства. Правовий режим здійснює вплив на формування правосвідомості суб'єктів суспільних відносин, забезпечуючи при цьому необхідну умову ефективного процесу реалізації їх прав і інтересів; 5) створює «правовий клімат», «правову атмосферу», яку спрямовує на ту ділянку відносин, що підлягає правовій регламентації та з цією метою забезпечує допустимий рівень активності суб'єктів та межі їх правової самостійності, наявність обмежень або пільг для реалізації прав і задоволення інтересів суб'єктів суспільних відносин; 6) природа і сутність правового режиму визначається

специфікою суспільних відносин, призначенням правових норм і принципів правового регулювання, що забезпечують функціонування і стабільність системи права в цілому; 7) правовий режим є загальнозначущим, оскільки саме він, у відповідності з економічними, політичними, культурними факторами забезпечує соціальну стабільність, забезпечує умови для гідного життя і розвитку особистості, суспільства в цілому.

Спеціальні (галузеві) ознаки правового режиму відображає відповідна галузь права. Так, до прикладу трудо-правовий режим за своїм змістом зорієнтований не тільки на забезпечення процесу праці та створення умов для цього, а й на її оплату, нормування праці, робочого часу, його режиму, охорони здоров'я у процесі праці, дисципліни праці, матеріальної відповідальності тощо. В загальному можна сказати, що трудо-правовий режим створює умови, які направлені на гідну працю і адекватну оплату праці працівника, його розвитку у процесі праці, як особистості.

Як бачимо, правовий режим, як категорія, відображає багату за змістом соціально-правову реальність, яка є послідовною, системною, логічною діяльністю (коли мова йде про юридичний режим), що направлена на внесення у правове життя більшої стратегічної визначеності і тактичної гнучкості.

Юридичний режим – це послідовна, системна, логічна діяльність законодавця (правотворчість), що закріплена у юридичних нормах (нормах-принципах) та виражена у компетенції органів державної влади і управління в особі її посадових осіб з використанням особливих форм та методів діяльності, що досягається завдяки сукупності юридичного інструментарію (засобів, способів, прийомів) та відображається на діяльності суб'єктів (їх правовому статусі) і відповідних об'єктах з метою забезпечення тієї мети і завдань, що стоять на певному етапі розвитку суспі-

льства і держави. Правовий режим, в свою чергу, це якісна характеристика дії права, що відображає динамічні аспекти розвитку суспільних відносин, обумовлені природою суспільства, його зв'язками, самоорганізацією, суспільним характером праці, та

забезпечує в процесі його розвитку налагодженість та стабільність спонтанних, стихійних процесів, забезпечує стабільність функціонування всієї його системи, приводячи в упорядковану взаємодію.

Список використаних джерел

1. *Гетьманцева Н. Д.* Правове регулювання суспільних відносин в сучасних умовах господарювання: дис... доктора юрид.наук: 12.00.05 / Гетьманцева Ніна Дмитрівна. – К., 2015. – 481 с.
2. *Рушайло В. Б.* Административно-правовые режимы / В. Б. Рушайло. – М., 2000. - С. 47. – 126 с.
3. *Шамсумова Э. Ф.* Категория «правовой режим» в юриспруденции: монография / Э. Ф. Шамсумова. – Екатеринбург: Изд-во Уральского юридического института МВД России, 2003. – С. 195. – 250 с.
4. *Цель в праве* / Иеринг Р.; под ред.: В. Р. Лицкой (Пер.); Пер.: Н. Ф. Дерюжинский, Н. В. Муравьев. – С. – Пб.: Н. В. Муравьев, 1881./ Значение римского права для нового мира, / Иеринг Р: Тип. В. Безобразова и Комп., 1875. – 443 с.
5. *Алексеев С. С.* Право: азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. – М.: Статут, 1999. - С. 373. (712 с).
6. *Людвиг фон Мизес.* Человеческая деятельность. Трактат по экономической теории / Людвиг фон Мизес. – Челябинск: Социум, 2012. – 880 с. С. 14.
7. *Про встановлення режимів підвищеної готовності та надзвичайної ситуації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 січня 2015 р. № 47-р* <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/47-2015-%D1%80>
8. *Афзалетдинова Г. Х.* К вопросу об особенностях использования исключительных правовых режимов в отраслях публичного права. / Г. Х. Афзалетдинова // Актуальные проблемы российского права. 2014. – № 7 (44).[Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-ob-osobennostyah-ispolzovaniya-isklyuchitelnyh-pravovyh-rezhimov-v-otraslyah-publichnogo-prava>
9. *Процевський О. І.* Методологічні засади трудового права: монографія / О. І. Процевський. –Х: ХНАДУ, 2014. – 260 с.
10. *Беллева Г. С.* К вопросу о разграничении правового режима и иных смежных юридических категорий. – С. 22-25 Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-razgranichenii-pravovogo-rezhima-i-inyh-smezhnyh-yuridicheskikh-kategoriy>
11. *Матузов Н. И.* Правовые режимы: вопросы теории и практики / Н. И. Матузов, А. В. Малько // Изв. вузов. Правоведение. – 1996. – № 1. - С. 16-29.
12. *Заморська Л. І.* Правова нормативність та її інституціоналізація в Україні: [монографія] / Л. І. Заморська. – Одеса: Фенікс, 2013. - С. 105. – 304 с.
13. *Мірошніченко М.* Право: терміно-поняття, поняття, категорія / М. Мірошніченко // Право України, 2006. - № 3. – С. 29. – С. 29-32.
14. *Шундигов К. В.* Механизм правового регулирования: [учебное пособие] / К.В. Шундигов / Под ред. А. В. Малько. – Саратов: СГАП, 2001. – С. 58. – 104 с.
15. *Правовые режимы: общетеоретический и отраслевые аспекты: [монография]* / под. ред. засл. деятеля науки РФ, докт. юрид. наук, проф. А. В. Малько и докт. юрид. наук, проф. И. С. Барзиловой. – М.: Юрлитинформ, 2012. – С. 9. – 416 с.

Вакарюк Л. В. Поняття та сутність правового режиму

Стаття присвячена висвітленню розуміння та сутнісних ознак такої правової категорії як «правовий режим». Автором наголошується, що правовий режим відображає багату за змістом соціально-правову реальність, яка є послідовною, системною, логічною діяльністю (коли мова йде про юридичний режим), що направлена на внесення у правове життя більшої стратегічної визначеності і тактичної гнучкості.

Ключові слова: правовий режим, юридичний режим, правові засоби, мета правового режиму, ознаки правового режиму.

Вакарюк Л. В. Понятие и сущность правового режима

Статья посвящена освещению понимания и сущностных признаков такой правовой категории как «правовой режим». Автором отмечается, что правовой режим отображает богатую по содержанию социально-правовую реальность, которая является последовательной, системной, логичной деятельностью (когда речь идет о юридическом режиме), направленной на внесение в правовую жизнь большей стратегической определенности и тактической гибкости.

Ключевые слова: правовой режим, юридический режим, правовые средства, цель правового режима, особенности правового режима.

Vakaryuk L. The concept and essence of the legal regime

The article is devoted to the clarification of the understanding and the essential features of such a legal category as a "legal regime". The author stresses that the legal regime reflects the rich in content of the socio-legal reality, which is a consistent, systematic, logical activity (when it comes to the legal regime), aimed at introducing in the legal life of greater strategic certainty and tactical flexibility.

Key words: legal regime, legal means, purpose of legal regime, essential features of legal regime.